

ПРОБЛЕМИ БОРОТЬБИ ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ
ТА ОХОРОНИ ПРАВОПОРЯДКУ

УДК 343.123.1

К. В. Аріт

**КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗЛОЧИНІВ,
ЩО ВЧИНЯЮТЬСЯ ПІД ЧАС ВИРОБНИЦТВА
ПРОДОВОЛЬЧИХ ТОВАРІВ**

Розглянуто погляди науковців на криміналістичну характеристику злочинів, а також досліджено особливості її структурних елементів, характерні для сфери виробництва продовольчих товарів.

Ключові слова: криміналістична характеристика, спосіб, предмет посягання, сліди злочину, ознаки злочину, обстановка вчинення злочину.

Ефективність розслідування кримінальних правопорушень у багатьох випадках залежить від уміння слідчого проникнути не тільки у кримінально-правову, а й у криміналістичну їх сутність. Для цього слідчий повинен володіти знаннями не тільки кримінально-правової, кримінально-процесуальної, кримінологічної характеристики злочинів, але й уміти цілеспрямовано виявляти необхідну криміналістичну інформацію щодо вчиненого кримінального правопорушення. Інформаційною базою, набором відомостей для цього є криміналістична характеристика злочинів, яка являє собою систему відомостей про криміналістично значущі ознаки злочинів певного виду, відображає закономірні зв'язки між ними і слугує побудові та перевірці слідчих версій у розслідуванні злочинів. Її метою є оптимізація процесу розкриття і розслідування злочину. Криміналістична характеристика сприяє розробці окремих методик; побудові типових програм і моделей розслідування злочинів; визначенню напрямку розслідування конкретного злочину [1, с. 182].

Як наукова категорія криміналістики вона має велике значення для успішного вирішення теоретичних і практичних завдань методик розслідування окремих видів злочинів, у тому числі економічної спрямованості, що вчиняються у сфері виробництва продовольчих товарів. Однак розробка практичних рекомендацій, пов'язаних з найбільш ефективним вирішенням важливих завдань слідчої діяльності, ускладнена тією обставиною, що до теперішнього часу немає близькості наукових позицій, що пояснюють структуру і зміст криміналістичної характеристики. Крім того, криміналістична характеристика злочинів має властивість динамічності, яка виявляється в тому, що її зміст може змінюватися щодо тих або інших видів (родів) злочинів, поновлюватися новими відомостями в результаті узагальнень слідчої практики.

Метою нашої роботи є розгляд наукових позицій відомих криміналістів щодо структури і змісту криміналістичної характеристики

злочинів, а також дослідження її елементів, обумовлених особливостями вчинення злочинів економічної спрямованості у сфері виробництва продовольчих товарів.

Криміналістична характеристика злочинів привертала увагу багатьох відомих учених-криміналістів, серед яких Р. С. Белкін, О. Н. Колесніченко, В. О. Коновалова, В. Ю. Шепітько, Н. П. Яблоков [2–5] та ін.

Найбільш сталим є її визначення, запропоноване О. Н. Колесніченком і В. О. Коноваловою, котрі розглядають криміналістичну характеристику як систему інформації про ознаки злочинів даного виду, що мають криміналістичне значення, визначають закономірні зв'язки між ними і слугують побудові та перевірці слідчих версій для вирішення конкретних завдань розслідування [3, с. 16]. Цю дефініцію підтримують більшість учених-криміналістів. Однак деякі з них застосовують у наукових дослідженнях підхід, що полягає в намаганні перерахувати складові елементи криміналістичної характеристики злочинів. Такі розбіжності в їхніх визначеннях мають, в основному, термінологічний характер. Стрижнем цього визначення залишається сутність криміналістичної характеристики як певної системи даних (відомостей, інформації) про суттєві в криміналістичному сенсі ознаки злочинів. При цьому підкреслюється її зміст і практичне значення [4, с. 274].

Наприклад, М. П. Яблоков указує, що типова криміналістична характеристика злочинів являє собою систему наукового описання криміналістично значущих ознак виду, різновиду, групи злочинів, перш за все тих, що виявляються в особливостях таких елементів, як спосіб, механізм і обстановка їх вчинення, особистість їх суб'єкта та інші властиві для даного виду злочину елементи, з розкриттям кореляційних зв'язків і взаємозалежностей між ними, знання яких у сукупності зі змістовою стороною описання забезпечує успішне розслідування злочинів [5, с. 64].

На думку М. В. Салтевського, криміналістична характеристика є інформаційною моделлю, яка являє собою якісно-кількісну систему опису типових ознак конкретного виду (групи) злочинів [6, с. 419].

При визначенні криміналістичної характеристики окремих видів злочинів важливо, як зазначає Р. С. Белкін, щоб вона включала в себе характеристику типової вихідної інформації, систему даних про способи вчинення та приховування цього виду злочинів і типові наслідки їх застосування, характеристику особистості злочинця, типових мотивів і цілей злочину, особи потерпілого, деяких обставин скоєння злочину, часу, місця, обстановки [2, с. 215].

Аналіз наведених визначень криміналістичної характеристики свідчить про те, що в кожному з них знаходять відображення ті основні ознаки злочинної діяльності, які є найважливішими для отримання інформації, що визначає напрямок розслідування і його найбільш оптимальну організацію. Аналіз цих елементів дозволяє в

них виділити найістотніші, а також виявити ті залежності (взаємозв'язки, закономірності), які є найбільш типовими для певної категорії злочинів. Саме в цьому плані до основних елементів криміналістичної характеристики можна віднести сукупність ознак, що стосуються: способу вчинення та приховування злочину; сліди злочину і предмета посягання; особи злочинця; місця, обстановки та часу вчинення злочину. Відносно криміналістичної характеристики злочинів названим раніше елементам криміналістичної характеристики, а також зв'язкам між ними надається вирішальне значення [4, с. 182].

Домінуюче місце у криміналістичній характеристиці злочину займає спосіб його вчинення. Це пояснюється тим, що саме в ньому знаходять своє відображення зв'язки зі слідами злочину, місцем, часом, тривалістю злочину і особистістю злочинця. Злочини економічної спрямованості в більшості випадків не є одноразовими діями. Як правило, вони складаються з безлічі взаємозалежних і взаємообумовлюючих дій, що стосуються створення резервів для розкрадання, вилучення та реалізації викраденого. Більш того, названі види злочинів, як правило, вчиняються групами осіб, в яких досить чітко розподілені обов'язки на різних ділянках виробництва, а іноді й кількох виробництв. Ця обставина пояснює складність розслідування вказаних злочинів.

На думку В. Д. Пчолкіна, способи вчинення злочинів на підприємствах сфери виробництва продовольчих товарів обумовлені особливостями технології та бухгалтерського обліку на різних стадіях виробничого процесу. У структурі способу вчинення злочинів у сфері виробництва продовольчих товарів доцільно виокремити такі елементи, як: створення неврахованих надлишків; їхнє вилучення і приховування злочинних дій; збут викрадених цінностей. Кожен із цих елементів характеризується сукупністю специфічних прийомів, які є різними. Серед цих способів можна виділити найбільш типові і згрупувати їх за стадіями технологічного циклу, що характерні для підприємств сфери виробництва продовольчих товарів. При цьому способи розкрадань на різних етапах можуть бути взаємозалежними [7, с. 152].

Найбільш типовими серед них є: а) заниження кількісних та якісних показників сировини під час її одержання, що сприяє створенню надлишків; б) неофіційне придбання низькосортної сировини з метою використання її в процесі виробництва неврахованої продукції; в) недовкладення окремих дорогих компонентів або заміна їх дешевшими; г) завищення вологості у процесі виготовлення напівфабрикатів і готової продукції; г) виготовлення продукції, яка не відповідає нормам Держстандарту; д) випуск продукції зі зменшення ваги під час виготовлення штучних виробів (хлібобулочні вироби, плитки шоколаду, торти) тощо.

Перелічені способи розкрадань розглядаються науковцями як спосіб дій злочинця, що виражається у певній системі операцій і прийомів з підготовки, вчинення та приховування злочину, які ситуаційно виконуються повністю або частково з використанням відповідних знарядь і засобів [4, с. 275].

Значне місце у системі елементів криміналістичної характеристики займає поняття *слідів злочину*. Сліди злочинів як елемент криміналістичної характеристики належать до числа основних у будь-якій окремій методиці. Процеси дослідження способів вчинення злочину та їх слідів взаємопов'язані та здійснюються за принципом прямого і зворотного зв'язку: від вивчення слідів – до пізнання способу та інших обставин злочину, від знань про спосіб злочину – до пошуку, виявлення та дослідження слідів злочинної діяльності [8, с. 115].

У сфері виробництва продовольчих товарів типові сліди злочинної діяльності мають свою специфіку. Стосовно злочинів економічної спрямованості у зазначеній сфері вони складають сукупність найбільш типових проявів злочинної діяльності, що знаходять відображення у фінансовій діяльності підприємства, у виробництві та збуті продукції.

Для виявлення слідів злочину важливе значення має знання особливостей технології виробництва та бухгалтерського обліку, асортименту сировини, що використовується для виготовлення продовольчих товарів, яка може бути джерелом розкрадання в разі її недовкладення, взаємозамінності або інших форм зловживань і порушень технологічного процесу [9, с. 61].

Важливе значення в криміналістичній характеристиці має предмет посягання. За своїм призначенням і ознаками він може бути різним. Предмет посягання створює певне уявлення про особистість злочинця, його відношення до виробництва продукції, її реалізації, заповнення звітної документації. Крім того, предмет посягання може вказувати на знання злочинцем специфіки виробництва, особливостей обліку і звітності, зв'язків як на виробництві, так і в установах, що реалізують виготовлену продукцію. Відомості про предмет посягання дозволяють простежити злочинні зв'язки, субординацію і розподіл ролей у злочинній групі, а також орієнтують слідчого на можливе коло свідків, що володіють інформацією, важливою для швидкого та ефективного розслідування злочинів. Предметом посягання під час виробництва продовольчих товарів є майно, що перебуває в правомірному володінні винного. Як правило, це готова продукція, сировина, напівфабрикати, грошові кошти тощо.

Важливим елементом криміналістичної характеристики є *особа злочинця*. Вивчення особи злочинця всіма юридичними науками має здійснюватись із обов'язковим урахуванням положень кримінального права щодо загального та спеціального суб'єкта злочину, чому присвячені досить ґрунтовні наукові праці [10, с. 118].

Особа злочинця характеризується специфічними рисами, обумовленими мотивами і спрямованістю його злочинної діяльності. На думку Г. А. Матусовського, криміналістична класифікація осіб, які вчиняють економічні злочини, пов'язана з подібними класифікаціями в науках кримінального права і кримінології, однак не співпадає з ними, оскільки має за мету виділити схожі (співпадаючі) та відмінні ознаки дослідженого контингенту осіб, розподілити їх на відповідні типи (інші впорядковані множини) за характером і особливостями утворюваних ознак (слідів) злочину. Інформація про типи злочинців, їхні особистісні характеристики, методика встановлення цих даних у процесі розслідування є важливими для з'ясування механізму, способу злочину, виявлення осіб, причетних до нього, та їхньої ролі в цьому злочинному діянні.

Зокрема, Г. А. Матусовський розглядає дві основні групи суб'єктів економічних злочинів, характеристики яких суттєво відрізняються: а) особи, котрі беруть участь в економічній діяльності, її регулюванні; б) особи, які посягають на економічні відносини шляхом порушення правових норм, що встановлюють монополію держави на виготовлення певних предметів (без участі в економічній діяльності) [11 с. 67].

Слід погодитися з думкою Р. А. Степанюка, що злочини економічної спрямованості у більшості характеризуються спеціальним суб'єктом або обмеженим колом можливих суб'єктів: а) керівники підприємства, установи, організації (ст. 175 КК України); б) особи, яким ввірене або у віданні яких знаходиться майно, службові особи (ст. 191 КК України); в) засновники юридичної особи (ст. 205 КК України); г) службові особи (ст. 210, 211, 364–368 КК України); г) власники, засновники, службові особи суб'єкта господарської діяльності, особи, що займаються підприємницькою діяльністю (ст. 218–222 КК України); д) фізичні особи – покупці об'єктів приватизації, службові особи, засновники, власники юридичної особи – покупці об'єктів приватизації, службові особи органів приватизації (ст. 233 КК України) та інші [12, с. 95, 96].

До числа підприємців, котрі можуть вчиняти злочини економічної спрямованості, доцільно віднести:

а) власників, засновників, службових осіб суб'єктів господарської діяльності – одержувачів бюджетних коштів;

б) власників, засновників, службових осіб суб'єктів господарської діяльності недержавної форми власності, осіб, що займаються підприємницькою діяльністю, які посягають на бюджетні кошти, використовуючи механізми господарської діяльності.

Як корупціонерів доцільно розглядати службових осіб, котрі також використовують свої повноваження щодо розпорядження державним або комунальним майном для незаконного збагачення. Однак вони не застосовують схеми безпосереднього вилучення цього майна на свою користь, а одержують неправомірну винагороду за

його використання в інтересах інших осіб – хабародавців [12, с. 101, 102].

У розслідуванні кримінальних правопорушень, що вчиняються під час виробництва продвовольчих товарів, особа злочинця становить інтерес з погляду визначення можливого кола співучасників, їхнього відношення до предмета посягання, зв'язків з іншими організаціями. Важливе значення мають дані, що характеризують особу злочинця, його службове становище, навички, вміння організувати вчинення і приховання злочину, володіння різними способами маскуваня. Окремі злочинці, використовуючи своє службове становище і знання специфіки виробництва, можуть вчинити злочини протягом тривалого періоду, маскуючи їх різними способами.

У випадках учинення кримінальних правопорушень найбільш виразними є злочинні зв'язки серед службових осіб, залучених до сфери обліку і реалізації продукції. Необхідно відзначити і ту обставину, що привласнення майна різних форм власності організують службові особи з числа тих, які мають доступ до матеріальних цінностей на всіх етапах виробничого процесу (постачання сировини, виготовлення продукції та її реалізація). Зв'язок між діями цих осіб і наслідками, що настали, може бути встановлений тільки шляхом виявлення дефектів і протиріч у виконанні функціональних обов'язків конкретної матеріально відповідальної або службової особи.

Зазначені особи завжди діють з корисливих мотивів. Хоча в одних випадках вони намагаються одержати особисту вигоду, а в інших – вирішити господарські проблеми підприємства. Однак їхні підприємства, на відміну від функцій уповноважених осіб, не фінансуються з бюджетів. Тому вбачається, що вирішення внутрішніх проблем суб'єкта підприємницької діяльності за рахунок бюджетних коштів завжди містить елементи користі.

Місце, обстановка та час учинення злочину зумовлені специфікою фінансово-господарської діяльності підприємства, установи чи організації і перебувають у певному зв'язку зі способом учинення злочину. Інформація про обстановку вчинення злочину сприяє виявленню значної кількості даних, що дозволяють розкрити злочин. Обстановка злочину включає в себе матеріальні, виробничі та соціально-психологічні фактори середовища, в якому вчиняється злочин. Вона може впливати на формування всіх інших елементів криміналістичної характеристики, визначати характер поведінки осіб, які беруть у ньому участь [9, с. 61].

Підкреслюючи значення вивчення місця злочину, слід звернути увагу на необхідність вивчати весь механізм системи, де скоєно злочин. В одному випадку більш ретельно досліджується технологія виробництва, в іншому – структура управлінського або бухгалтерського апарату, у третьому – взаємовідносини працівників, у четвертому – система охорони товарно-матеріальних цінностей.

Визначення місця злочину знаходиться в прямому зв'язку зі способом вчинення злочину і сприяє виявленню безлічі даних, що дозволяють розкрити злочин. До місця скоєння злочину відноситься також і обстановка, в якій він відбувається. За місцем діяльності злочини, що розглядаються, можуть вчинятись: а) у бюджетних установах; б) на підприємствах державної форми власності; в) суб'єктами підприємницької діяльності. Обстановка як сукупність ознак, що характеризують виробничі процеси, організацію виробництва, взаємини посадових і матеріально відповідальних осіб, систему обліку та звітності, систему контролю, створює певне уявлення про дійсні та можливі дії злочинців.

У числі елементів криміналістичної характеристики певне значення належить і часу вчинення злочину, який слід розуміти як астрономічний час, а також як період, протягом якого здійснювався злочин. Розкрадання на підприємствах сфери виробництва продовольчих товарів, як правило, триває за часом і маскуються обліковими документами або операціями, спрямованими на приховування злочинів. Точне визначення часу є необхідною умовою для визначення розмірів заподіяної шкоди, правильної кваліфікації вчиненого злочину.

Підбиваючи підсумок аналізу елементів криміналістичної характеристики злочинів, які вчиняються під час виробництва продовольчих товарів, слід зазначити, що криміналістична характеристика певного виду або групи злочинів є важливою частиною окремої криміналістичної методики. Вона являє собою систему даних про типові ознаки відповідної множини злочинів. Важливо зазначити, що елементи криміналістичної характеристики злочинів не є абстрактними поняттями, вони виконують реальну роль у плануванні та організації розслідування. Джерелом їх формування є, з одного боку, дані, виявлені в результаті оперативно-розшукової діяльності, а з іншого, – в ході проведення окремих слідчих (розшукових) дій.

Список використаних джерел: 1. Настільна книга слідчого / М. І. Панов, В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова [та ін.]. – 3-тє вид., переробл. і доповн. – К. : Ін Юре, 2011. – 736 с. 2. Белкин Р. С. Курс криминалистики : в 3 т. / Р. С. Белкин. – М. : Юрист, 1997. – Т. 1: Общая теория криминалистики. – 1997. – 408 с. 3. Колесниченко О. Н. Криминалистическая характеристика преступлений : учеб. пособие / О. Н. Колесниченко, В. Е. Коновалова. – Харьков : Юрид. ин-т, 1985. – 92 с. 4. Криміналістика : підручник / [В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель та ін.] ; за ред. проф. В. Ю. Шепітька. – 4-ге вид., переробл. і доповн. – Х. : Право, 2008. – 464 с. 5. Криминалистика : учебник / [Т. С. Волчеккая, В. Я. Колдин, Н. П. Яблоков и др.] ; Моск. гос. ун-т им. М. В. Ломоносова, Юрид. фак.; под ред. Н. П. Яблокова. – 3-е изд., перераб. и доп. – М. : Юристъ, 2007. – 781 с. 6. Салтевський М. В. Криміналістика (у сучасному вигляді) : підручник / М. В. Салтевський. – К. : Кондор, 2005. – 588 с. 7. Пчолкін В. Д. Криміналістична характеристика розкрадань, що вчиняються на

підприємствах кондитерської промисловості / В. Д. Пчолкін // Право і Безпека. – 2011. – № 4 (41). – С. 152–157. **8.** Тищенко В. В. Корыстно-насильственные преступления: криминалистический анализ : монография / В. В. Тищенко. – Одесса : «Юридична література», 2002. – 360 с. **9.** Арит К. В. Криміналістична характеристика злочинів економічної спрямованості / Карина Володимирівна Арит // Правове регулювання економічної безпеки України в умовах євроінтеграції : зб. наук. пр. Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 21 лют. 2013 р.) / МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ. – Х. : ХНУВС, 2013. – С. 61–65. **10.** Терентьев В. И. Відповідальність спеціального суб'єкта злочину за кримінальним правом України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Терентьев Віктор Іванович. – О., 2003. – 195 с. **11.** Матусовский Г. А. Экономические преступления: криминалистический анализ / Г. А. Матусовский. – Х. : Консум, 1999. – С. 63–67. **12.** Степанюк Р. Л. Теоретичні засади методики розслідування злочинів, вчинених у бюджетній сфері України : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09 / Степанюк Руслан Леонтіївич. – Х., 2012. – 491 с.

Надійшла до редколегії 13.12.2013

Арит К. В. Криминалистическая характеристика преступлений, совершаемых при производстве продовольственных товаров

Рассмотрены взгляды ученых на криминалистическую характеристику преступлений, а также исследованы особенности ее структурных элементов, характерные для сферы производства продовольственных товаров.

Ключевые слова: криминалистическая характеристика, способ, предмет посягательства, следы преступления, признаки преступления, обстановка совершения преступления.

Arit K. V. Forensic characteristics of crimes committed while food products' manufacture

Scientists' views on forensic characteristics of crimes considering it as a system of information about the features of this type of a crime, having forensic importance, reflecting natural relationships between them, and serving for constructing and inspection of investigative leads for solving specific tasks of the investigation, are considered. There is general opinion of scholars that it includes characteristics of the typical initial information, the system of data about crime hiding and modus operandi, the typical consequences of their implementation, characteristics of offender's identity, the typical motives and objectives of a crime, victim's personality, some circumstances of the crime, time, place, scene. Dominant position in forensic characteristics of crimes committed in the sphere of food products' manufacture has its modus operandi. It is considered by scientists as the modus operandi of a criminal, expressed in a certain system of operations and methods of preparation, commission and hiding a crime that is performed fully or partly, using appropriate tools and resources. Processes of researching crime's modus operandi are interrelated with crime's traces and

subject of encroachment. To detect crime's traces an important meaning has knowledge on technology's peculiarities and accounting. A subject of encroachment depends on the range of raw materials used for food products' manufacture and finished products produced at this enterprise. Financially responsible persons and officials are usually involved in committing such crimes. The study found that place, scene and time of a crime commission due to the specifics of financial and economic activity of enterprises producing food products and are in some connection with crime's modus operandi.

Keywords: forensic characteristics, method, object of encroachment, crime traces, crime features, crime scene.

УДК 343.85

**А. В. Баб'як,
В. О. Гапчич**

ДОТРИМАННЯ ЗАКОННОСТІ У ПРОЦЕСІ ПРОТИДІЇ НЕЗАКОННОМУ ЗАВОЛОДІННЮ ТРАНСПОРТНИМИ ЗАСОБАМИ

Під час розгляду проблемних питань щодо дотримання законності, зокрема у процесі протидії незаконному заволодінню транспортними засобами, встановлено, що дотримання прав людини на практиці досі не стало неодмінною умовою діяльності працівників органів внутрішніх справ. У зв'язку з цим доведено необхідність формування національної системи забезпечення прав і свобод людини і громадянина відповідно до світових стандартів.

Ключові слова: Кримінальний процесуальний кодекс України, досудове розслідування, кримінальне провадження, негласна слідча (розшукова) дія, слідчий, суд, слідчий суддя.

Важливою функцією держави є комплексна багаторівнева протидія злочинності. Її наступальний характер забезпечується в основному діяльністю правоохоронних органів, насамперед органів внутрішніх справ, які історично виконують провідну роль в утриманні злочинності у певних стабільних (соціально-толерантних) межах.

Найперше це залежить від чинників соціально-економічного та політико-правового характеру, де одне з чільних місць посідають утвердження принципу верховенства права, гуманізму, пріоритету особи перед державою, демократизація права, правової системи, правозастосовної практики, суспільна та наукова її обумовленість тощо. Особливо це стосується питання, яке тісно пов'язане та певною мірою обумовлює якісний стан останніх, а саме – дотримання принципу законності, зокрема у процесі протидії незаконному заволодінню транспортними засобами.

Питанням теорії та практики протидії незаконним заволодінням транспортними засобами приділялась увага у наукових дослідженнях та спеціальній літературі з криминології, криміналістики